

geografi och kulturgeografi – en professoral historik

bo lenntorp

Geografi har alltid varit viktigt, även på den tiden då det inte fanns några professorer i ämnet. Detta framgår med all önskvärd tydlighet om man läser ämnets historia och utveckling. Denna finns väl tecknad i tex Nationalencyklopedin under rubriker som geografi, kulturgeografi, ekonomisk geografi med flera. Denna artikel tecknar i korta drag geografiämnets utveckling från dess formalisering vid våra universitet och högskolor till idag. Tonvikten ligger på ämnets professorala historia och dess kulturgeografiska inriktning.

Geografiska sällskap har spelat en stor roll för ämnets utveckling och det var med deras stöd som universitetsämnet geografi etablerades. Sällskapen bildades under första hälften av 1800-talet i först Frankrike (1822), sedan i Tyskland och i England (1830). I Sverige skedde detta 1877 (Antropologiska sällskapet bildades 1873). Antalet sällskap växte snabbt. För de flesta av dem stod världens utforskande överst på deras program och vurmen för upptäcktsfärder till »oupptäckta» områden var stor.

Föregångarna i ämnet har inte alltid kallats geografer, och geografer har ofta behandlat stoff, som idag skulle betecknas som liggande långt utanför ämnets gränser. Detta gäller även andra vetenskaper innan de disciplinerats i universitetens organisatoriska ramverk.

Det geografiska stoffet har under lång tid varit betydelsefullt i skolan. Redan på 1500-

talet förekom geografi på schemat och då först med en kartografisk inriktning knuten till matematik och fysik för att sedan kompletteras med en regionalgeografisk dimension. Långt fram i tiden dominerade naturgeografi med namnkunskap.

På läroverksnivå i Sverige levde geografi och historia tillsammans under i stort sett hela 1800-talet. Därefter utvecklades geografiämnet snarast parallellt med universitetsdisciplinen. Det blev ett självständigt ämne i början av 1900-talet samtidigt som professorer i geografi etablerades vid universiteten.

Det är möjligt att urskilja tre faser i geografiämnets nationella utveckling. Den första är etableringsfasen, då universiteten fick sina första professorer inklusive vissa senare kompletteringar. Den andra fasen karaktäriseras av ämnets delning i kulturgeografi och naturgeografi och dess fortsatta tillväxt inom kulturgeografi. Den tredje och sista fasen karaktäriseras av spridning och förtätning. De nya universiteten och högskolorna utvecklades och fick sina professorer och följdes av reformen som möjliggjorde befordring till professor.

Ett ämnes utveckling hängde tidigare intimt samman med tillkomsten av professorer. I och med att sådana inrättades tillkom examensrättigheter i ämnet och som organisatorisk ram vanligen också en egen institution. Historiken om geografin blir därför en historia om professorers tillkomst och inriktning.

Geografi etablerades relativt sent i Sverige

jämfört med på kontinenten. Liksom där hade etableringen föregåtts av att ett geografiskt sällskap, Svenska sällskapet för antropologi och geografi bildats. Sverige hade 1892 fått sin första filosofie doktor i geografi – Sven Hedin – dock vid ett tyskt universitet.

Lunds universitet var först i Sverige med examensrättigheter i ämnet 1892 och med etablerandet av en professur 1897. Strax efter, år 1901, fick Uppsala och Göteborg professurer i ämnet. Tjänsterna tillsattes 1904 respektive 1905. Uppsala blev följaktligen med liten marginal andra universitet att få en professor i geografi.

I Stockholm tillträdde den första professuren 1909 vid Handelshögskolan. Denna var den första med inriktningen ekonomisk geografi. Under 1920-talet tillkom också i Göteborg vid Handelshögskolan en professur med denna inriktning (1923). Stockholms universitet (då icke-statlig högskola) fick sin första professur 1929, men hade haft examensrättigheter sedan 1912.

Åren 1938 och 1945 tillkom två nya professurer vid handelshögskolor i ekonomisk geografi; den första i Göteborg och den andra i Stockholm. I och med detta så fanns totalt sju professurer i Sverige, varav fyra i geografi och tre i ekonomisk geografi. På fyra orter var det möjligt att studera geografi.

Redan då ämnet etablerades vid universitetet var det svårt att placera det i den framväxande strukturen med åtskillnad mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap/humaniora. Kring förra sekelskiftet härskade en vurm för att »var sak har sin plats» och evolutionstanken på att i princip varje objekt hade sin egen utveckling. Andra perspektiv, som hyllade närhet och sammanhang, vann endast sporadiskt framsteg och då gärna utanför akademierna. Geografins plats var inte given och kravet på att professorerna

skulle ha dubbel kompetens med meritering i både naturgeografi och kulturgeografi var på sitt sätt unikt. Detta sägs också ha gett ämnets fokus på landskap och detta blev också länge det mest betydelsefulla begreppet inom såväl natur- som kulturgeografi.

Andra världskriget blev ett genombrott på bred front för vetenskap. Detta skapade en stark tilltro till forskning. I Sverige förordade den vid krigsslutet tillsatta forskningsberedningen en mycket kraftig satsning på forskning och utbildning. I potten låg en uppdelning av geografiämnet i två delar – en naturvetenskaplig och en samhällsvetenskaplig. Trots att det integrerade geografiämnet omhuldots och förespråkats av ämnesföreträdarna kunde de inte låta bli att svälja betet – antalet professurer dubblades.

I Lund och Uppsala skedde en delning 1950 efter beslut redan 1947. Stockholm följde efter fem år senare och Göteborg avslutade ämnesdelningen 1961. Processens eftersläpning berodde på lokala omständigheter. Vanligen innebar delningen att det tillkom en ny professor med kulturgeografisk inriktning. Detta innebar att Uppsala universitet fick sin första kvinnliga professor överhuvudtaget.

Delningen innebar en snabb utveckling av antal professurer och tillväxten fortsatte. I Lund tillkom en professur i ekonomisk geografi 1963 i samband med att en ekonomutbildning etablerades. Året efter startades geografi vid det nya universitetet i Umeå. Ett par år senare kom ytterligare en professur i ekonomisk geografi vid Handelshögskolan i Stockholm, som därmed hade tre professurer i ämnet; förvisso under en kort period.

Efter mönster från universiteten delades skolämnet i mitten av 1900-talet på gymnasiet i en kultur- och en naturgeografisk del. De två

delarna slukades i senare reformer av samhällskunskap respektive naturkunskap. Geografi återkom som ämne på gymnasiet 1994.

Det skulle nu dröja länge innan en ny fast professur bildades. Noterbart är bland annat att kulturgeografiska institutionen bildades 1971 i Göteborg som en sammanslagning av personal från universitetet och handelshögskolan. Handelshögskolan bildades på nytt 1984 och då inte enbart med ekonomisk geografi utan även inkluderande kulturgeografi.

Det fanns 1980 fem professorer i kulturgeografi och fyra i ekonomisk geografi och sju i naturgeografi. Dessutom fanns en personlig forskningsprofessur för Torsten Hägerstrand vid Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Under 20 år hände intet nytt på professurfronten, men med den kraftigt expanderande utbildningen växte de kulturgeografiska institutionerna snabbt, vilket främst avsatte sig i en stor lektorskår. Utrymmet för docenter blev relativt sett allt snävare. I mitten av 1980-talet fick en kulturgeograf vid Karlstads högskola professors namn. Detta bildade grunden för en senare omvandling till en fast professur. Staffan Helmfrids engagemang utanför sin institution i Stockholm, bland annat som rektor, avsatte sig i en ny personlig professur och skapade utrymme för två professorer i Stockholm (1988).

I mitten av 90-talet inrättades en professur i internationell ekonomisk geografi i Göteborg. En sådan benämning hade också en professur vid Handelshögskolan i Stockholm från 1960- till 1980-tal. År 1996 tillkom nya professorer i både Uppsala och Umeå, och därmed hade alla dåvarande universitet utom Linköping minst

två professorer i kulturgeografi/ekonomisk geografi. Kort därefter får Stockholms universitet sin tredje professur med inriktning mot samhällsplanering. Det är värt att notera att detta innebar att ett interregnum på ca 30 år utan någon kvinnlig professor i ämnet därmed fick sitt slut.

Kulturgeografi/geografi växte sig allt starkare vid de nytilkomna universiteten och högskolorna. Det blir allt vanligare att professorer knyts till ämnet. Några av dessa är också kopplade till forskningsenheter, tex i Kalmar (2002) och Södertörn (2001). Örebro universitet fick 2003 sin första professur i ämnet och Högskolan Dalarna sin 2004.

Ett ämnes historia var tidigare, som sagt, mycket dess professorers eller till och med dess professorers. Så är emellertid inte fallet idag, då antalet professorer är stort och det dessutom tillkommer befordringsmöjligheter. Härmed har ämnet snart ett fyrtiotal professorer, disputerade i geografi, som är knutna till kulturgeografiska institutioner, olika avdelningar eller till temabildningar och liknande.

Geografiämnet etablerades vid lärosätena till stor del som följd av de geografiska sällskapen och föreningarnas uppbackning. Dessa var genuint tvärvetenskapliga, vilket också präglade universitetsämnet. Ibland har denna karaktär dock hotats av alltför långt gången specialisering och omsorg om någon slags inskränkt ämnesidentitet. Det är bara att hoppas att ämnet framöver lyckas behålla sin syntetiserande roll. Ett geografiskt synsätt innebärande en kontextuell analys; lokalt, regionalt, nationellt och globalt, är av vikt långt utöver konstruerade ämnesgränser.

Bo Lenntorp är professor emeritus vid Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. E-post: bo.lenntorp@humangeo.su.se